

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ” – СВИЦОВ
КАТЕДРА „СТАТИСТИКА И ПРИЛОЖНА МАТЕМАТИКА”

Пламена Йорданова Колева

СТАТИСТИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ТУРИЗМА В БЪЛГАРИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ по научна специалност
„Статистика и демография“

**Научен ръководител:
Доц. д-р Пламен Петков**

**Свищов
2025**

Дисертационният труд е в обем от 204 страници, от които 162 основен текст. В структурно отношение включва използвани съкращения и абривиатури, увод, изложение в три глави, заключение, списък на използваната литература – 154 източника (90 на кирилица и 64 на латиница), 22 приложения и декларация за оригиналност. В основния текст са включени 32 фигури и 13 таблици.

Заклучителното заседание на научното жури за защита на дисертационния труд ще се състои на 25.04.2024 г. от 11:00 часа в Заседателна зала Ректорат на Стопанска академия „Д. А. Ценов” – гр. Свищов.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в офис „Докторантура и академично развитие” на Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

Туризмът е отрасъл с важно значение за развитието на всяка национална или световната икономика. От статистическа гледна точка той може да се представи като дейност на пътуващите до дадена дестинация извън обичайната им среда за период по-малък от година. Една от най-значителните и дългосрочни тенденции, съпътстващи формирането и развитието на световната икономика, е непрекъснато нарастващото влияние на туризма както в световен аспект, така и върху икономиките на отделните страни и региони. Туризмът се превръща в самостоятелна сфера на всяка национална икономика, основната дейност на която е свързана с удовлетворяване на специфични потребности на населението.

Актуалността на изследването е обусловена от обстоятелството, че за качествен емпиричен анализ на данните за туризма и установяване на научнообосновани закономерности е необходимо да се използват подходящи статистико-иконометрични методи и модели, а получените резултати и генерираните изводи и заключения могат да послужат при разработването на стратегически решения за развитието на отрасъла. Необходимо е също така да се проведе комплексно изследване на ефектите от Световната криза и пандемията COVID-19 върху българския туризъм и по-специално върху посещенията на чуждестранни туристи в България. Успоредно с това е полезно да се проследи и оцени с подходящ инструментариум сезонността при туристическите пътувания към България. Това изисква прилагането на интегриран подход, при който е необходимо основата да се постави върху използването на съвременни статистически методи и техники за набиране, обработка и анализ на официални масиви с данни. Всичко това определя значението на научната тематика, нейната цел, задачите и структурата на дисертацията от теоретико-методологична и практико-приложна гледна точка.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването са посещенията на чуждестранни туристи в Република България.

Предмет на изследването е състоянието и закономерностите в динамиката и структурата на посещенията на чуждестранни туристи.

3. Цел и задачи на изследването

Целта на дисертационния труд е изследване на състоянието, динамиката, сезонността и структурните изменения на входящия туризъм в България за периода от 2008 до 2024 г. Настоящата разработка е с теоретико-методологичен

и приложен характер. Теоретичните аспекти се свързват с проследяването на хронологията в законодателното и нормативното регламентиране на статистиката на туризма на световно, европейско и национално равнище. От методологична гледна точка се представят основните информационни източници и показателите, чрез които се характеризират входящите потоци от туристи, статистико-иконометричните методи и модели, подходящи за анализ на динамиката, за характеризиране на сезонни колебания и за измерване на структурни изменения. Приложният аспект се свързва с приложението на разгледаните статистико-иконометрични методи и модели за оценка на състоянието, динамиката, сезонността и настъпилите структурни различия по отношение на входящия туризъм.

Постигането на целта се свързва с изпълнението на следните конкретни изследователски задачи:

- ретроспективно представяне на световния и европейския опит при организиране на статистиката на туризма;
- представяне на методическите ръководства и източниците на информация за статистическо изследване на туризма;
- извършване на сравнителен анализ на международния туризъм в България и група Европейски страни по ключови показатели;
- проследяване състоянието, динамиката, сезонността и структурните различия в посещенията на чуждестранни туристи;
- разработване на краткосрочни прогнози на посещенията на чуждестранни туристи с помощта на избрани модели, характеризиращи тенденцията на развитие и сезонните колебания.

4. Изследователска теза

Изследователската теза на дисертационния труд е, че чрез приложението на подходящи статистико-иконометрични методи за изследване на динамиката, сезонността и структурните изменения по отношение на показателите за входящия туризъм могат да се установят обективно формирани се закономерности, които позволяват да се моделира коректно тенденцията в развитието и да се разработят краткосрочни прогнози за оценка на бъдещото развитие на ключови показатели за входящия туризъм.

5. Информационно осигуряване

За провеждане на изследването е използвана официална информация от Националния статистически институт, Световния съвет за пътуване и туризъм и Световната организация по туризъм, от научни публикации - монографии,

статии и изследвания в специализираната литература по тематиката на дисертацията. Проучени са програмни, стратегически и методологически документи, регламентиращи нормативно функционирането на статистиката на туризма в България, в страните от Европейския съюз и в световен аспект..

6. Методология на изследването

За очертаване на проблемите при входящия туризъм в България са анализирани статистически данни както на европейско и световно, така на национално ниво, приложени са редица статистико-иконометрични анализи чрез компютърна обработка на данните, приложени са техники за анализ на динамични редове и прогнозиране, както и графични и таблични методи за представяне на данни. За изчисленията, свързани с прилагането на статистико-иконометричните методи са използвани програмните продукти MS Excel и Gretl.

7. Ограничителни условия на изследването

В дисертацията е отделено внимание на проблемите, които са пряко свързани с посочените по-горе цел и задачи. Акцентът е насочен към входящия туризъм поради силните позиции на България в международния туристически пазар по показателя „относителен дял в БВП на приходите от входящ туризъм“. Извън обхвата на изследването остават пътуванията на български граждани в чужбина (изходящ туризъм), пътуванията на български граждани в България (местен туризъм), местата за настаняване, разходите за туризъм и разходите за крайно потребление на туристи, резиденти и нерезиденти на страната.

Времевият обхват на изследването в динамичен аспект се фокусира върху периода от 2008 до 2024 г., като се използват годишни и месечни данни за посещенията на чужденци в България. Изборът е предопределен от наличната в системата Инфостат на Националния статистически институт информация, която се обуславя от факта, че при хармонизацията на изследванията в областта на туризма със световните стандарти, НСИ използва като базисна 2008 г.

Авторът изказва своята благодарност на научния ръководител за оказаната подкрепа при написването на дисертационния труд, на колегите от катедра „Статистика и приложна математика“ за отправените предложения, критични забележки и консултации и на СА „Д. А. Ценов“ за техническото съдействие и предоставената възможност за обучение.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е в обем от 204 страници, от които 162 основен текст. В структурно отношение включва използвани съкращения и абривиатури, увод, изложение в три глави, заключение, списък на използваната литература – 154 източника (90 на кирилица и 64 на латиница), 22 приложения и декларация за оригиналност. В основния текст са включени 32 фигури и 13 таблици.

Структурата на дисертацията е следната:

Използвани съкращения и абривиатури

Увод

ПЪРВА ГЛАВА. Туризмът като обект на статистическо изследване

1.1. Анализ на европейския и световния опит при организацията на статистическото изследване на туризма

1.2. Методически ръководства в областта на статистиката на туризма, разработени от Световната организация по туризъм към ООН

1.3. Методически ръководства в областта на статистиката на туризма в страните от Европейския съюз

1.4. Концептуални основи на статистическото изследване на туризма

1.5. Туризмът в България - обзор на съвременните емпирични изследвания

ВТОРА ГЛАВА. Информационни и методологически аспекти на изследването на туризма

2.1. Информационно осигуряване на статистическото изследване на туризма в България

2.2. Методи и модели за изследване динамиката на процесите в туризма

2.3. Статистически методи за характеризиране на сезонността в туристическите процеси

2.4. Статистически методи за измерване и оценка интензивността на структурните изменения в туризма

ТРЕТА ГЛАВА. Статистически анализ на посещенията на чужденци в България

3.1. Сравнителен анализ на международния туризъм в България и група Европейски страни

3.2. Статистически анализ на динамиката на входящите туристически посещения

3.3. Статистически анализ на сезонните колебания при входящите туристически посещения

3.4. Статистически анализ на структурните изменения при входящите туристически посещения

Заключение

Декларация за оригиналност

Използвана литература

Приложения

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В увода на дисертационния труд се обосновава актуалността на проблема и мотивите за неговото изследване. Определят се обектът и предметът на изследването и се дефинира научната цел и произтичащите от нея основни задачи. Очертава се структурата и изследователската теза на дисертационната разработка и се описват ограничителните условия като се посочват основните информационни източници, на които се разчита в изследването.

ПЪРВА ГЛАВА

ТУРИЗМЪТ КАТО ОБЕКТ НА СТАТИСТИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ

В настоящата глава се проследява в хронологичен аспект европейският и световният опит при организацията на статистическото изследване на туризма, представят се методическите ръководства по организиране на статистиката на туризма в световен и европейски аспект като се разглеждат основните понятия, наложени се в статистическата практика. За да се даде подходяща основа за емпиричния анализ на входящия туризъм в България се прави обзор на съвременните емпирични изследвания.

В **параграф 1.1** се разглежда в ретроспективен аспект възникването на статистиката на туризма като са представени етапите при създаването на официалната статистика на туризма. Зараждането на статистиката на туризма през 1852 г. се свързва с Швейцария, а в края на XIX в. в Австрия е проведено първото статистическо наблюдение в туризма (Александрова, Соболева, Цапук, & Новиков, 2014, стр. 20). В началото на XX в. австрийски учени начело с Енгелман провеждат и първите насочени изследвания на туристическа тематика, в които преобладава статистическият анализ въз основа на статистическа информация за туризма. Редовното отчитане на туристическите потоци в страните от Европа започва в края на 20-те години на XX в. През този етап туристическите изследвания се съсредоточават изцяло върху чуждестранните туристи, а вътрешният туризъм е напълно игнориран.

През индустриалната революция се заражда и необходимостта от развлекателен туризъм и туризъм, свързан с почивка и възстановяване на жизнените сили. Все още обаче при анализа на туризма липсват както единна система за организиране и наблюдение на туризма, така и регламентирана методика за набиране и обработване на статистическата информация, което обуславя и недостатъчната пълнота и точност на получените резултати, както и

несъпоставимост между единиците, обектите и времето на проведените наблюдения.

Интересът към туризма по отношение разработването на концепции и дефиниции възниква малко по-късно през XX в. (UN, UNWTO, 2010). Началото е дадено през 1937 г., когато Съветът към Лигата на нациите предлага използването на дефиниция на „международен турист“ за статистически нужди. По-късно през 1950 г. Международният съюз на официалните туристически организации (IUOTO) приема незначителни корекции в дефиницията. В крайна сметка през 1953 г. Статистическата комисия на ООН дефинира понятието „международен посетител“. През 1963 г. в Рим Конференцията на ООН за международни пътувания и туризъм препоръчва използването на дефиниции на термините „посетител“, „турист“ и „екскурзионист“. Тези дефиниции са одобрени от Статистическата комисия на ООН през 1976 г.

През 80-те години на XX в. значението на туризма и неговата взаимозависимост с други икономически и социални дейности се засилва. Световната организация по туризъм към ООН (UNWTO или вече UN Tourism), в тясно сътрудничество със Статистическия отдел на ООН инициира процес към преразглеждане на дефинициите и класификациите, използвани в статистиката на туризма, в резултат на което се формират две основни насоки. В **първата насока** се осъществяват модификации на дефинициите и класификациите, използвани в изследванията на туризма с цел постигането на хармонизация и съпоставимост с тези на други национални и международни статистически системи. **Втората насока** е пряко свързана с разработването на алгоритъм за включването на туризма в аналитичната рамка на националните сметки. На проведената в Отава през юни 1991 г. Международната конференция по статистика на пътуванията и туризма се обсъжда опитът на Канада и Франция в тази област и се дискутира Наръчникът за икономическите сметки на туризма, разработени от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР). Предлагат се адаптирани статистически дефиниции за вътрешния и международния туризъм и се приема нова класификация на туристическите дейности, свързани с други международни статистически стандарти и препоръки като платежния баланс, Системата от национални сметки 1993 и Препоръките по статистика на международната миграция. През 1993 г., приетите от Комисията и публикувани през 1994 г. Препоръки по отношение на статистиката на туризма представляват първият международен официален документ, с който се определят основите на система за статистика на туризма по отношение на концепции, дефиниции, класификации и индикатори.

Подобни инициативи се осъществяват и в други световни и европейски организации. През 80-те години на миналия век ОИСР стартира дейности по

установяване на връзки с аналитичната рамка на националните сметки, а през 1991 г. се преминава към събиране и анализ на данни сред страните-членки на организацията и провеждането на политика за икономическите сметки в туризма. През 1997 г. Комитетът по туризъм на ОИСР реализира и първото предложение за сателитна сметка за туризма за страните от ОИСР. Евростат разработва програми и провежда редица проучвания в областта на статистиката на туризма в Европейския съюз. През 1995 г. е приета директива на Съвета на Европейския съюз, свързана със събирането на статистическа информация в областта на туризма, която има за цел хармонизирането и подобряването на статистическите данни, изготвяни от държавите-членки. Това е и първата правна стъпка към създаването на интегрирана информационна система за търсенето и предлагането в туризма. През 2001 г. са публикувани „Сателитни сметки за туризма (TSA): Препоръчителна методологична рамка“ (UN, UNWTO, OECD, Eurostat, 2010), разработени от UNWTO (UN Tourism от 2024 г.), ОИСР и Евростат. Концептуалната рамка на туристическите сателитни сметки се основава на пряка структурна връзка на дефинициите и концепциите за туризма с тези, използвани в Системата от национални сметки от 1993 г. и в петото издание на Ръководството за платежния баланс на МВФ.

В **параграф 1.2** се представят Методически ръководства в областта на статистиката на туризма, разработени от Световната организация по туризъм към ООН. Разгледани са Международните препоръки за статистиката на туризма (UN, UNWTO, 2010) и свързаното с тях Ръководство за компилация (UN, UNWTO, 2016), както и Сателитните сметки за туризма (UN, UNWTO, OECD, Eurostat, 2010).

Международните препоръки за статистиката на туризма (IRTS 2008) са изготвени от Световната организация по туризъм (UNWTO) в тясно сътрудничество със Статистическия отдел на ООН, Международната организация на труда (МОТ) и други членове на създадената през 2004 г. Междуведомствена координационна група по статистика на туризма – Статистическият отдел на ООН, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, Евростат, Международният валутен фонд и Световната търговска организация. Препоръките за международния туризъм олицетворяват усилията на UNWTO и Статистическия отдел на ООН за осигуряване на отделните страни с методологични и оперативни основи на статистиката за туризма по интегриран начин, чиято основна цел е подобряване на съгласуваността на статистиката за туризма с други официални статистически данни и по-нататъшно развитие на сателитните сметки за туризма. Основната цел на Международните препоръки е да се представи система от свързани дефиниции, концепции, класификации и показатели, които улесняват връзката между концептуалните рамки на системата

от национални сметки, сателитните сметки за туризма, платежния баланс и статистиката на труда. Предоставени са общи насоки по отношение на източниците на данни и методите за компилиране на данни, които се включват в специалното ръководство за компилиране.

Ръководството за компилация към Международните препоръки за статистиката на туризма (IRTS 2008: CG) предоставя насоки как да се подаде информация на UNWTO, която да е подходяща за включване в Компендиума на туристическата статистика като най-изчерпателна международна статистическа база от данни за туризма и по този начин да се постигне международната сравнимост и по-добро разбиране на туризма в световен мащаб. В него се обсъждат нови източници на данни и възможности за прилагане на статистически методи, които да се адаптират своевременно към променящите се обстоятелства. Включват се коментари и обяснения на различните понятия, въведени и използвани в IRTS 2008, изследват се проблемите, които стоят в основата на тези препоръки, дават се насоки как да се съставят препоръчителните променливи и агрегати и се включват примери за добри практики в определени страни, които са разрешили конкретни проблеми.

Препоръчителната методологична рамка за Сателитните сметки в туризма от 2008 г. (TSA: RMF 2008) осигурява концептуална последователност със Системата от национални сметки 2008 г. (SNA 2008) и Ръководството за платежния баланс и международната инвестиционна позиция (BPM6). С методиката се предоставя допълнителен ресурс за свързване на туристическата статистика със стандартните таблици на SNA 2008. Сателитните сметки за туризма от една страна представляват статистически инструмент, който допълва концепциите, дефинициите, агрегатите и класификациите, представени в Международните препоръки за туристическа статистика от 2008 г. и ги формулира в аналитични таблици, които предоставят елементи за сравняване на оценки между региони, държави или групи от държави. От друга страна те предоставят насоки на страните при по-нататъшното развитие на техните системи за статистика на туризма като основната цел е създаване на национални сателитни сметки за туризма.

В **параграф 1.3** се представят методическите ръководства в областта на статистиката на туризма в страните от Европейския съюз. **Методологията на Европейската общност за статистика на туризма** (Eurostat – DG XXIII, 1998) е резултат от ползотворното сътрудничество с ОИСР и WTO. В нея се вземат предвид Препоръките за статистиката на туризма, изготвени от Световната организация по туризъм и приети от Статистическата комисия на ООН на нейната двадесет и седма сесия през 1993 г. При разработването на статистически данни за туризма участниците в туристическия процес се

представят като посетители (туристическо търсене) и преки доставчици (туристическо предлагане). Взаимовръзката между факторите, влияещи върху туризма, въздействието на туризма, търсенето и предлагането се представят схематично с помощта на 5 основни части: основни външни фактори, влияещи върху туристическото търсене; различните потребителски пазари в туризма от гледна точка на съществуващата статистика, които от своя страна се разделят на едnodневни посещения и посещения, включващи поне една нощувка; въздействие на туристическото търсене (различни сегменти), изразено чрез икономически и социални индикатори и такива, свързани с екологичното въздействие на туризма; туристическа политика в различни аспекти, осъществявана от правителствени организации, която засяга както туристическото предлагане, така и търсенето; връзка между търсенето и предлагането на различни пазари от маркетингова гледна точка (продуктова стратегия, ценообразуване, канали и решения за промоция).

С Методическото ръководство за дизайн и изследване на входящия туризъм (European Commission, Eurostat, 2000) се подпомага набирането и обработването на сравними статистически данни за входящия туризъм, съгласувани с методологията на Общността за статистиката на туризма и Директивата на Съвета 95/57 (Official Journal L291, 1995) по отношение на статистиката на туризма. В него се представят пълни насоки за набиране на статистически данни за входящия туризъм в количествено и в качествено отношение. Обхващат се потоците от посетители, характеристиките на посетителите и пътуванията, потребителското поведение, типът на района (затворен или отворен) като се препоръчва подходяща система от анкети, в зависимост от нуждите на изследователите.

С Регламент (ЕС) № 692/2011 (Официален вестник на Европейския съюз, L 192/17, 2011) се създава Европейска статистика на туризма. Утвърждава се обща рамка за системно разработване, изготвяне и разпространяване на европейска статистика в областта на туризма. Всяка държава-членка следва да набира, изготвя, обработва и предава хармонизирани статистически данни за търсенето и предлагането на туристически услуги. Дефинират се основни понятия като референтен период, референтна година, статистическа класификация на икономическите дейности за нуждите на туризма, класификация на териториалните единици за изготвянето на регионална статистика, обичайна среда, туризъм, местен туризъм, входящ туризъм, изходящ туризъм, национален туризъм, вътрешен туризъм, обект за туристическо настаняване, обекти за настаняване, за които не се заплаща наем, посещения за един ден.

В **Методическото ръководство за статистика на туризма**, версия 3.1 (Eurostat, 2014) се съдържат препоръчителни насоки за прилагане на Регламент № 692/2011 за европейската статистика на туризма. Разработен е в съответствие с международните насоки, имплементирани в Международните препоръки за туристическа статистика (IRTS 2008) и неговото ръководство за компилиране (IRTS 2008: CG), препоръчителната методологична рамка на туристическите сателитни сметки (TSA:RMF 2008), Ръководството за платежния баланс и международната инвестиционна позиция (IMF, 2009) и Ръководството за статистика на международната търговия с услуги 2010 (DESA, 2011). Основната му цел е да се подпомагат органите по набиране на статистически данни за туризма в ЕС и в трети страни и да се насърчи хармонизацията чрез използването на общи стандарти.

В **параграф 1.4** се представят концептуалните основи на статистическото изследване на туризма. Под **туризъм** се разбира дейността на хора, които пътуват и остават на места извън обичайната им среда за не повече от една последователна година за отдих, бизнес и други цели. По отношение на референтната държава трите основни **форми на туризъм** са местен (domestic), входящ (inbound) и изходящ (outbound). В **местния туризъм** се включват дейностите по пътуване в рамките на страната, извършени от туристи-резиденти на референтната страна, но извън обичайната им среда. Във **входящия туризъм** се включват посещенията на нерезиденти в рамките на референтната държава. В **изходящия туризъм** се отнасят дейностите по пътуване на резидентите извън страната, в която те живеят.

След като се комбинират формите на туризъм се обособяват три **категории туризъм**: вътрешен (internal), национален (national) и международен (international). В обхвата на **вътрешния туризъм** се включват местният и входящият туризъм, т.е. тук се отнасят всички дейности на местни и чуждестранни посетители в рамките на референтната държава като част от вътрешни или международни пътувания. В **националния туризъм** се включват пътуванията от резидентите в рамките на страната и изходящите туристически пътувания, т.е. отчитат се всички дейности на местни жители, свързани с вътрешни или задгранични пътувания. **Международният туризъм** включва входящ и изходящ туризъм, т.е. с него се обхващат дейностите по пътувания на резидентите извън страната на постоянното им местоживееие и дейностите на чуждестранни посетители на територията на референтната държава, реализирани като входящи пътувания. Връзките между формите и категориите на туризма могат да се представят с помощта на **фиг. 1**.

Фиг. 1. Форми и категории туризъм
Източник: Адаптирано по (Kazandzhieva, 2022)

Туристическото пътуване е всяко лично или професионално пътуване на лица извън мястото, в което живеят за период до една година, при което целта е да не се извършва дейност срещу заплащане. *Личните пътувания* включват почивка, посещения на културни мероприятия, спортуване, лечение, обучение, религиозни мероприятия, гостуване на близки и приятели, и други, а *професионалните* се отнасят до командировки, участие в конференции, конгреси, сключване на сделки и други.

Посетител е всяко лице, което пристига на място, което не е неговата обичайна среда, за период до една година и посещението не е свързано с извършване на дейност срещу заплащане. Обичайна среда на един човек включва както местата, разположени в близост до жилището му, така и местата, посещавани често от него.

Общият принос на туризма в БВП се изчислява като сума от приносите на директния, индиректния и предизвикания ефект (принос). *Директният принос* представлява тази част от БВП, която е създадена изцяло в туризма и

транспорта и тук попадат икономическите дейности на хотели, туристически агенции, транспортни и туроператорски фирми, както и тези, осъществени от ресторантьорството и други дейности, свързани с обслужване на туристите. **Индиректният принос** се свързва с дейности на сектора и са функция от три фактора - капиталовите инвестиции в туризма, държавните (обществените, публичните) разходи за подкрепа на туристическия сектор, дейностите на веригите за доставки, чрез които предприятията от туристическия сектор прибавят до покупката на местни стоки или услуги. **Предизвиканият принос** се измерват с осъществените разходи от лицата, които са пряко или косвено заети в туристическия сектор.

В параграф 1.5 се представя обзор на съвременните емпирични изследвания на туризма в българската литература. Разгледани са научни публикации – монографии, студии, статии и доклади на известни утвърдени специалисти по икономика на туризма, както и на анализатори и статистици, които обхващат протичащите в сферата на туризма национални и глобални проблеми. В характеристиката са включени публикации на български автори , като В. Янева, Е. Великова, С. Ракаджийска, М. Асенова, П. Евреву, Е. Дограмаджиева, В. Казанджиева, С. Иванов, З. Караджова, В. Маринов, А. Найденов, Д. Вараджакoва, П. Петков, М. Шопова, М. Божинова, Л. Илиева, П. Иванова, Л. Тодорова и други.

Проведените изследвания по отношение на туризма в България са значителен брой. Публикациите са систематично изложени и представени в седем направления: местен и вътрешен туризъм; морски, планински и столичен туризъм; традиционни и нови форми на туризъм; национален туризъм в интернационален контекст; входящ туризъм; изходящ туризъм; типични проблеми в туристическия сектор. Представени са също така и тематични конференции, които са посветени на туризма като цяло и в частност на българския туризъм.

Въпреки многобройните национални публикации по темата, използването на статистико-иконометрични подходи при анализа на протичащите процеси в туризма е изключение в научната литература. Приложението на статистико-иконометрични и математически методи и модели за извеждане на зависимости и анализ на емпирични резултати е обичайна практика в чуждестранните изследвания на туризма, докато в България приложението им е застъпено частично. Коректното използване на статистически и иконометрични методи за анализ води до получаване на резултати и до формулиране на изводи и заключения, които биха били полезни при разработването на стратегически решения за развитието на отрасъла.

ВТОРА ГЛАВА

ИНФОРМАЦИОННИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ТУРИЗМА

Във втора глава се представя информационното осигуряване на статистическото изследване на туризма в България. Разглеждат се основните същностни характеристики на статистическите методи за анализ на динамични статистически редове, на методите за оценяване на сезонните колебания и на методите за характеризирание на динамиката в структурните изменения.

В **параграф 2.1.** е разгледано информационното осигуряване на статистическото изследване на туризма в България. Методологиите, които прилага Националният статистически институт при изследването на туризма, са напълно хармонизирани с европейското законодателство в областта на статистиката на туризма и с препоръките на Световната организация по туризъм. Възприети са и предложените стандартни дефиниции, препоръчвани от Световната организация по туризъм.

С **наблюдението на посещенията на чужденци в България и пътуванията на български граждани в чужбина** (НСИ, n. d.) се набавя информация за броя на посещенията на чужденци в България, както и за реализираните пътувания на български граждани извън страната по цел на пътуването и по страни. *Класифицирането на страните* се осъществява въз основа на Номенклатурата на страните и териториите за статистически цели: общо; страни от Европейския съюз; други европейски страни; други страни; останал свят. Основните *мотиви* за посещение са обособени в четири основни групи: екскурзия, почивка или развлечения (посещения на културни или исторически забележителности, спортни мероприятия и други); гостуване (при близки или познати); служебна цел (командировки, участие в конференции, конгреси и симпозиуми и др.); други мотиви за посещение. При определяне на страната, от които идват туристите, се използва тяхното гражданство.

С **наблюдението на местата за настаняване** (НСИ, n.d.) се осигурява разнообразна информация за дейността на местата за настаняване в България. Набират се данни по видове места за настаняване, за реализираните нощувки в тях, за броя на пренощуващите лица, за реализираните приходи от нощувки и други. За да се получи показателят за броя на легладеноноциите в експлоатация се наблюдава броят на леглата за всеки ден на отчетния период, без значение дали са били заети, или не. Приходите от нощувки в местата за настаняване включват само стойността на заплатените от гостите нощувки, без да се отчита стойността на допълнителните услуги.

С наблюдението на туристическите пътувания и разходите за туризъм на населението (НСИ, n.d.) се анализират причините за туристическите пътувания на населението в страната и чужбина и разходите, свързани с тези пътувания. Осигуряват се данни за броя на туристите, броя на туристическите пътувания в страната и в чужбина, както и разходите за пътуванията.

При отчитането на **сателитните сметки за туризма** в България се използват агрегирани данни, получени от няколко основни изследвания – отчет за дейността на местата за настаняване, анкета за изследване на туристическите пътувания на населението и извадково изследване на преминаващи през граничните контролно-пропускателни пунктове български и чуждестранни граждани, платежен баланс на страната, национални сметки, годишен отчет за дейността на туроператорите и турагенциите, отчет за дейността на музеите и др. Сателитните сметки за туризма включват разходите в текущи цени на резиденти (български граждани) в страната, нерезиденти (чуждестранни граждани) в страната и резиденти (български граждани) в чужбина.

Изборът на **показателите за входящия туризъм**, които се анализират в емпиричната част на настоящата разработка е направен съгласно приетата от НСИ и унифицирана с Евростат и Световната организация по туризъм към ООН методология за статистика на туризма. За проследяване на динамиката и за характеризиране на структурните изменения са използвани годишни данни за броя на посещенията на чужденци в България за периода от 2008 г. до 2023 г., налични в информационната система Инфостат на НСИ. При анализа на сезонността се използват месечни данни за посещенията за периода от месец януари 2008 г. до месец октомври 2024 г. Освен чрез общия брой, посещенията се анализират по мотиви и по група страни, съгласно Номенклатурата за класификация на страните за нуждите на статистиката на туризма. В крайна сметка, анализът се осъществява по отношение на следните показатели: общ брой на посещенията на чуждестранни туристи (общо); общ брой на посещенията на чуждестранни туристи с цел почивка и екскурзия; общ брой на посещенията на чуждестранни туристи със служебна цел; общ брой на посещенията на чуждестранни граждани с друга цел; брой на посещенията на туристи от ЕС (общо); брой на посещенията на туристи от ЕС с цел почивка и екскурзия; брой на посещенията на туристи от ЕС със служебна цел; брой на посещенията на туристи от ЕС с друга цел; брой на посещенията на туристи от други европейски страни (общо); брой на посещенията на туристи от други европейски страни с цел почивка и екскурзия; брой на посещенията на туристи от други европейски страни със служебна цел; брой на посещенията на туристи от други европейски страни с друга цел; брой на посещенията на туристи от други страни (общо); брой на посещенията на туристи от други страни с цел

почивка и екскурзия; брой на посещенията на туристи от други страни със служебна цел; брой на посещенията на туристи от други страни с друга цел; брой на посещенията на туристи от останал свят (общо); брой на посещенията на туристи от останал свят с цел почивка; брой на посещенията на туристи от останал свят със служебна цел; брой на посещенията на туристи от останал свят с друга цел.

В параграф 2.2 е представен статистическият инструментариум за анализ на динамични редове като акцентът на изложението е поставен върху тези статистически величини и конкретни статистически методи, чиито познавателните възможности ги правят подходящи за характеризирание на измененията в посещенията на чуждестранни туристи. Представени са етапите, през които обикновено преминава моделирането и прогнозирането на тенденцията на развитие, а именно:

1. Проверка за наличие на тренд с помощта на подходящи критерии.
2. Моделиране на тенденцията на развитие със съответни регресионни уравнения.
3. Избор на най-подходяща функция за моделиране на тренда.
4. Прогнозиране на базата на трендови модели.

Описани са компонентите на динамичните редове и основните методи за идентификация на главния компонент на развитието – тенденцията. Посочен е основният недостатък на ранговите коефициенти на корелация на Спирман и Кендал при анализ на динамични редове - с тях може да се диагностицира единствено монотонна тенденция, т.е. когато е налице само нарастване или само намаление в динамичния ред и в такива случаи е обосновано използването на коефициента на автокорелация от първи порядък и базираните на него коефициенти на Бокс-Пиър и на Бокс-Люнг. Представена е спецификата на тестовите процедури при анализа на къси динамични редове, което е важен момент при обработката на годишните данни за посещенията на чуждестранни туристи, поради ограничения период на изследването (2008–2023 г.).

В изложението е направена синтезирана характеристика на основните трендови модели, подходящи за моделиране на работната сила: полиномите на времето от първи до трети порядък, хиперболата и полулогаритмичната функция. Посочени са основните критерии за избор на трендова функция – стандартната грешка на модела, обикновеният и коригираният коефициентът на детерминация, тестът на Фишер и информационните критерии, като е отделено място на спецификата при приложението им. Изяснени са етапите при осъществяване на краткосрочно прогнозиране въз основа на най-подходящите за моделиране на тенденцията модели.

В параграф 2.3 са разгледани основните статистически методи за оценка влиянието на отделните компоненти и в частност на сезонния компонент. Те се различават помежду си по броя и последователността на етапите, с които се определя влиянието на отделните компоненти и по етапа, при който разлагането на индивидуалното влияние на компонентите се възприема за най-точно (Лабощкий, 2005, стр. 50). Изборът на модела, описващ връзките между отделните компоненти (адитивен или мултипликативен) се основава на анализ на структурата и стойността на сезонната вариация. Когато колебанията са със сравнително постоянни амплитуди се разчита на адитивния модел, при който значенията на сезонния компонент остават постоянни при различните цикли (месеци, тримесечия или сезони). Когато е налице промяна в амплитудите (колебанията с течение на времето нарастват или намаляват) се използва мултипликативният модел.

За разлагане на динамичния ред на компоненти с цел определяне на индивидуалното влияние на всеки компонент се прилагат различни методи (Hyndman & Athanasopoulos, 2021). Сред най-използваните са класическият метод, X-11 ARIMA (и неговите варианти X-12 ARIMA и X-13 ARIMA), TRAMO, SEATS, STL. Анализирайки силните и слабите страни на отделните методи, изхождайки от нелинейния модел на тенденциите във входящите посещения на чуждестранни туристи, отчитайки сериозното влияние на COVID-19 върху динамиката на анализирания динамични редове е обосновано, че за нуждите на анализа на сезонността в посещенията на чуждестранни туристи най-подходящи биха били методите X13 ARIMA, TRAMO и SEATS, както и комбинациите между тях. В подкрепа на това решение е възможността в среда Gretl да се използват интегрирани модули, с които се прилагат разработваните от банкови институции и статистически отдели алгоритми за декомпозиране на динамични редове.

В параграф 2.4 са представени методологическите аспекти на статистическия анализ на структурата на входящите посещения на чуждестранни туристи, като са описани съдържанието и възможностите за прилагане на различни методи. Чрез представяне на статистическия и аналитичния подход за анализ на структурните изменения е обосновано предпочитанието към статистическия подход за анализ на структурата на входящите посещения на туристи. Представени са двете групи показатели за изследване на структурните изменения, различия и неравномерност чрез статистическия подход – индивидуални и обобщаващи. Към индивидуалните измерители се отнасят абсолютните прирасти и разлики на относителните дялове, индексите на относителните дялове и относителните прирасти и разлики на относителните

дялове. Като предимства за тяхното прилагане са посочени ясната им съдържателна интерпретация и лесно приложимите изчислителни процедури.

Необходимостта от цялостна представа за структурните изменения във входящите туристически посещения обуславя използването на обобщаващи измерители. Представени са индексът на различията, линейните и квадратичните коефициенти на абсолютните и на относителните структурни изменения, интегралният коефициент на структурните изменения. Обоснован е изборът на интегралния коефициент като обобщаващ измерител на структурните изменения в изследването както поради чувствителността му към малките изменения и различия така и поради обстоятелството, че с него се измерват едновременно абсолютните и относителните структурни промени.

ГЛАВА ТРЕТА

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ПОСЕЩЕНИЯТА НА ЧУЖДЕНЦИ В БЪЛГАРИЯ

Трета глава е посветена на моделирането и прогнозирането на посещенията на чуждестранни граждани в България (входящ туризъм) по мотиви на посещението и по групи страни съгласно Номенклатурата за класифициране на страните за нуждите на статистическите изследвания, прилагана от НСИ. Изследва се динамиката на отделните видове посещения на чуждестранните туристи според мотивите за посещение по групи страни като се използват различни модели за определяне на тенденцията, както и различни методи за характеризиране на сезонността по отношение на входящия туризъм. Проследяват се настъпилите структурни изменения в динамиката на посещенията по отношение както между отделните групи страни, така и вътре в групите.

В **параграф 3.1** е извършен сравнителен анализ на международния туризъм в България и група Европейски страни. Проследяването на местоположението на българския туризъм на международния пазар се извършва въз основа на показатели за входящия и изходящия туризъм, както и на такива, свързани с оценка на приноса на туризма в брутния вътрешен продукт, изчислен като относителен дял. Подбрани са четири европейски страни – Гърция, Румъния и Турция като съседни на България, и Унгария, като централно-европейска, бивша социалистическа държава. Гърция, Румъния и Турция са избрани освен поради географската им близост с България, и поради причината, че в тези страни се наблюдават най-високи стойности на показателите, както по отношение на регистрирани посещения в България на граждани от тези страни, така и по отношение на пътуванията на български граждани към тях. Унгария, от

една страна е избрана поради сходство по територия и население, а от друга страна – поради изравнения с България стандарт на живот. Според последните изследвания (Eurostat, 2024), през 2023 г. по отношение на фактическото индивидуално потребление на човек, изразено в стандарти на покупателна способност, България и Унгария делят последното място сред страните от Европейския съюз със 70% от средното равнище за ЕС. Сравнителният анализ цели да се проследи как се реализира държавната политика по отношение на стимулирането на развитието на туристическия сектор.

Световната криза от 2008 г. се отразява отрицателно върху *посещенията на чуждестранни туристи* само в България и Румъния, докато за Гърция няма данни. И ако в България броят на посещенията от 2008 г. е постигнат още през 2011 г., то в Румъния възстановяването продължава до 2015 г. Световната криза в Унгария и Турция по отношение на посещенията на туристи почти не оказва влияние, тъй като през всички следващи години се отбелязват положителни темпове на нарастване.

Доста по-силно е влиянието на COVID-19 пандемията върху всички страни, без изключение. През 2020 г. най-осезаемо е намалението в Гърция (със 78%) и Турция (69%). Възстановяването протича с различна скорост в отделните страни като най-бързи са темповете по достигане на предпандемичните нива в Турция и Румъния. През 2022 г. посещенията на чуждестранни туристи в Турция са с 0,7% по-малко от тези през 2019 г., а в Румъния – с 0,9%. Най-бавно протича възстановяването в Унгария, където посещенията през 2022 г. са едва 75,5% от тези през 2019 г. В България и Гърция посещенията през 2022 г. са съответно 86,7% и 87,9% от посещенията на чуждестранни туристи, регистрирани през 2019 г.

Световната криза от 2008 г. се отразява отрицателно върху *пътуването в чужбина* на граждани от всички сравнявани страни, с изключение на тези от Турция. Нивата от 2008 г. са достигнати още през следващата година в Гърция, докато в останалите страни, възстановяването протича доста по-бавно. В Унгария и Румъния световната криза е преодолена през 2015 г., а в България – едва през 2017 г.

Влиянието на COVID-19 пандемията е най-сериозно в Турция и Гърция, където през 2020 г. е регистриран спад в пътуванията зад граница съответно с над 66 % и 70%. През 2022 г. нивата на пътуванията от 2019 г. не са постигнати в нито една страна, като най-бавно протичат процесите в Гърция. Там пътуванията в чужбина съставляват само 65% от пътуванията през 2019 г., а най-добри са показателите за Турция и Румъния, където са достигнати 75%. В България нивата са постигнати на 74%, а в Унгария – на 72%.

Световната криза от 2008 г. се отразява отрицателно върху **приходите от международен туризъм** във всички сравнявани страни, без изключение. Предпандемичните нива са достигнати най-бързо в Турция и Гърция, съответно през 2011 г. и 2014 г. В останалите държави темповете на възстановяване са доста по-ниски. Нивата от 2008 г. са достигнати през 2017 г. в Унгария и Румъния и през 2018 г. в България. Това означава, че в тези три страни, излизането от една криза е последвано от влизане в друга, още по-сериозна криза, каквато е пандемията.

Влиянието на COVID-19 пандемията е най-сериозно проявено отново в Гърция и Турция, където през 2020 г. е регистриран спад в постъпленията съответно със 73 % и 63%. Възстановяването протича с различна скорост, като в случая най-бързо това се осъществява в Турция и Румъния. През 2022 г. в тези страни нивата от 2019 г. са надминати съответно с 26% и 19%. В останалите три страни, скоростта е доста по-бавна. В Гърция и Унгария, постъпленията през 2022 г. са 87-88% от постъпленията през 2019 г. България остава на опашката с нива от 77%.

Влиянието на Световната криза от 2008 г. върху динамиката на **общия принос от туризъм и пътувания в БВП** трудно би могло да се определи, тъй като кривите, характеризиращи тенденциите в разглежданите страни не променят рязко своите посоки. Ако все пак се проследи кога се възстановяват постигнатите през 2008 г. нива, би могло да се отсъди, че най-бавно се развиват процесите в България и Румъния. В края на периода (през 2019 г.) в България делът на общите приноси е 82% от този, постигнат през 2008 г., а в Румъния – 85%. За негативната тенденция в България обаче не може да се обвинява само Световната криза, тъй като спадът започва веднага след 2005 г.

Влиянието на Световната криза от 2008 г. върху динамиката на **дела на директния принос от туризъм и пътувания в БВП** също трудно би могло да се определи, тъй като кривите, характеризиращи тенденциите в разглежданите страни отново не променят рязко своите посоки. Най-негативно се развиват процесите в България и Румъния. В края на периода (през 2019 г.) в България делът на директните приноси е 82% от този, постигнат през 2008 г., а в Румъния нивата от 2008 г. са надминати през 2017 г. При Гърция, Унгария и Турция спрямо 2008 г. делът на директните приноси на туризма през 2019 г. е нараснал съответно с 61%, 24% и 14%.

През периода 2000-2014 г. **делът на приходите от входящ туризъм в БВП** на България е над средния дял в световен аспект, като най-високи равнища (над 10%) се регистрират през 2004 и 2005 г. Като цяло равнищата са по-високи от тези в сравняваните страни, като единствено Гърция след 2014 г. изпреварва България. Възходът е последван от траен спад, в резултат на което през 2015 г.

делът в България придобива по-ниски измерения от дела, изчислен като средна величина за всички страни. Низходящата тенденция продължава до края на периода, като нивата остават под средните равнища. В Гърция тенденцията протича по различен начин. В началото равнищата са доста по-ниски от тези в България, но са по-високи от средните равнища. След това, в периода от 2003 г. до 2012 г. делът на приходите са по-ниски и от средните световни равнища. От 2014 г. тенденцията е възходяща и продължава до 2019 г. като достигат нива от 11,21%. В Унгария, по подобие на Гърция в периода от 2000 г. до 2002 г., процентът е по-висок от средния, но след това нивата остават доста по-ниски от средните, въпреки нарастващата тенденция. В Румъния и Турция делът на постъпленията от международен туризъм остава под средния, което означава, че икономиките в тези страни се развиват и без значимо участие на туризма. Това важи с особена сила за Румъния, при която постъпленията през периода не надвишават 2% като дял от БВП.

Резултатите от сравнителния анализ показват, че въпреки многото очаквания и инициативи от страна на национални и местни управленски органи, българският туризъм изпитва сериозни затруднения през последните години, които се задълбочават още повече под влияние на пандемията, свързана с разпространението на Covid-19. В резултат от всичко това България започва да губи своите позиции на международните пазари като изостава съществено от Унгария, Гърция и Турция, но все още изпреварва Румъния.

В **параграф 3.2** е направена обща характеристика на динамиката на показателите. На анализ са подложени годишни показатели за входящия туризъм за периода от 2008 до 2023 г., Освен общия им брой, посещенията се анализират по мотивите за посещение: екскурзия, почивка или развлечения; гостуване; служебна цел; други мотиви за посещение. Понеже в таблиците с резултатите, достъпни в системата ИНФОСТАТ на НСИ не се предоставя информация за туристите, чиято цел на посещението е гостуване, тук се използват показатели, представени в четири групи според мотивите за посещението – общо, с цел екскурзия и почивка, със служебна цел и с други цели. Във всяка от четирите групи, посещенията се обобщават в пет категории според гражданството на посетителите: общо; Европейски съюз; други европейски страни; други страни; останал свят. В крайна сметка, анализът на динамиката се осъществява по отношение на 20 показателя. Резултатите от визуалния анализ на изследваните показатели обуславят следните по-важни изводи:

- Световната криза от 2008 г. оказва краткотрайно негативно влияние, с бързо възстановяване при следните показатели за входящия туризъм: „общ брой на посещенията“, „общ брой посещения с цел почивка и екскурзия“, „общ брой

посещения с други цели“, „посещения на граждани от ЕС с други цели“, „общ брой посещения на граждани от други европейски страни“, „посещения на граждани от други европейски страни с цел почивка и екскурзия“, „общ брой посещения на граждани от други страни“, „посещения на граждани от други страни с цел почивка и екскурзия“ и „посещения на граждани от други страни с друга цел“.

- Световната криза оказва дълготрайно отрицателно влияние върху следните показатели: „посещения на граждани от ЕС с цел почивка и екскурзия“, „общ брой посещения на граждани от ЕС“, „посещения на други европейски страни с други цели“, „посещения на граждани от други страни със служебна цел“.

- Световната криза оказва положително влияние върху следните показатели: „общ брой посещения със служебна цел“, „посещения на граждани от ЕС със служебна цел“, „посещения на граждани от други европейски страни със служебна цел“ и четирите групи на посещения на граждани от „останал свят“.

- Пандемията COVID-19 оказва негативно влияние и до 2023 г. все още не са достигнати предпандемичните равнища при показателите: „общ брой посещения с цел почивка и екскурзия“, „общ брой посещения със служебна цел“, „общ брой посещения на граждани от ЕС“, „посещения на граждани от ЕС със служебна цел“, „посещения на граждани от ЕС с други цели“, „посещения на граждани от други европейски страни с цел почивка и екскурзия“, „общ брой посещения на граждани от други страни“, „посещения на граждани от останал свят със служебна цел“, „посещения на граждани от останал свят с цел почивка и екскурзия“ и „посещения на граждани от останал свят с друга цел“.

- Пандемията COVID-19 оказва негативно влияние, но до 2023 г. предпандемичните равнища са достигнати при показателите: „общ брой посещения“, „общ брой посещения с други цели“, „посещения на граждани от ЕС с цел почивка и екскурзия“, „общ брой посещения на граждани от други европейски страни“, „посещения на граждани от други европейски страни със служебна цел“, „посещения на граждани от други европейски страни с други цели“, „общ брой посещения на граждани от останал свят“, „посещения на граждани от останал свят със служебна цел“ и „посещения на граждани от останал свят с друга цел“.

- Пандемията COVID-19 не оказва негативно влияние единствено върху показателя „посещения на граждани от други страни с друга цел“.

Идентификацията на тенденцията на развитие е извършена с коефициентите на Бокс-Пиърс и Бокс-Люнг и с коефициента на автокорелация

от първи порядък. След изчисляване на емпиричните характеристики и извършване на статистическите тестове се установява, че тенденция съществува при 17 от анализирания показател. Диагностичните критерии показваха, че при показателите „общ брой на посещенията от всички туристи“, „общ брой на посещенията на всички туристи с цел почивка и екскурзия“ и „общ брой на посещенията на туристи от ЕС“ (Таблица 1).

Таблица 1

Идентифициране на тенденцията на развитие в показателите, отразяващи посещенията на туристи в България

Номенклатура/ гражданство на туристите	Категории по мотиви на посещенията	r_1	BP	BL	Извод
Общо	Общо посещения	0,328	1,720	2,064	Няма тенденция
	Почивка и екскурзия	0,311	1,547	1,857	Няма тенденция
	Служебна цел	0,452	3,269	3,923	Има тенденция
	Друга цел	0,629	6,334	7,601	Има тенденция
Европейски съюз	Общо посещения	0,310	1,533	1,840	Няма тенденция
	Почивка и екскурзия	0,403	2,595	3,114	Има тенденция*
	Служебна цел	0,412	2,712	3,254	Има тенденция*
	Друга цел	0,648	6,721	8,065	Има тенденция
Други европейски страни	Общо посещения	0,561	5,039	6,047	Има тенденция
	Почивка и екскурзия	0,648	6,711	8,053	Има тенденция
	Служебна цел	0,942	14,187	17,025	Има тенденция
	Друга цел	0,790	9,979	11,974	Има тенденция
Други страни	Общо посещения	0,385	2,373	2,847	Има тенденция*
	Почивка и екскурзия	0,394	2,479	2,975	Има тенденция*
	Служебна цел	0,651	6,771	8,125	Има тенденция
	Друга цел	0,930	13,839	16,607	Има тенденция
Останал свят	Общо посещения	0,530	4,499	5,399	Има тенденция
	Почивка и екскурзия	0,602	5,798	6,958	Има тенденция
	Служебна цел	0,827	10,941	13,129	Има тенденция
	Друга цел	0,738	8,709	10,451	Има тенденция

Забележка: Означенията в таблицата са следните: с r_1 е отбелязан автокорелационният коефициент от първи порядък, с BP - тестът на Бокс и Пиърс, а с BL – тестът на Бокс и Люнг.

С **получер** шрифт са отбелязани значимите оценки при равнище на значимост $\alpha = 0,05$.

С * са отбелязани ситуацията, в които тенденцията е приета с известни условности.

Източник: Изчисления на автора.

В трите динамични реда се наблюдават последователни нараствания и намаления, които имат случаен характер и се колебаят около едно постоянно значение. При тези динамични редове, тенденцията е незначима и според тестовите на Бокс-Пиърс и Бокс-Люнг. С помощта на теста на Бокс и Пиърс, тенденция се идентифицира само при 12 динамични реда, докато с теста на Бокс

и Люнг – при 13 показатели. Вземайки предвид, че при къси динамични редове тестовете на Бокс-Пиърс и Бокс-Люнг са изместени и предпочитание следва да се отдава на автокорелационния коефициент от първи порядък (Иванов, Касабова, & Шопова, 2017, стр. 78), на моделиране се подлагат всички 17 динамични реда, при които с помощта на автокорелационния коефициент от първи порядък се установи наличието на тенденция.

Построяването и решаването на трендовите модели на основните закономерности в развитието при останалите редове с установена съществена от статистическа гледна точка тенденция следва общата схема на иконометричното моделиране. За моделиране на тенденцията са апробирани права линия (включена като база за сравнение), парабола (позволяваща една промяна в посоката), кубична функция парабола (позволяваща две промени), хипербола и полулогаритмична функция. Последователното решаване и диагностичната проверка на трендовите модели установи, че само при два от всички 17 динамични реда резултатите не са обнадеждаващи. Това са моделите, с които се оценява тенденцията на посещенията на туристи от други страни – общо и с цел почивка и екскурзия. В двата случая като най-удачна се избира полулогаритмичната функция, но обяснената с нея вариация възлиза съответно на 43,3% и 38,9%. Навсякъде е ясно представена тенденцията както към нарастване, така и към намаление. В същото време адекватно е оценено и влиянието на глобалната пандемия, което във всички модели води до намаляване в броя на посещенията. В седем от динамичните редове като най-подходящ модел се прилага полиномът от втора степен (общ брой на посещенията на чуждестранни туристи със служебна цел, общ брой на посещенията на чуждестранни граждани с друга цел, брой на посещенията на туристи от ЕС със служебна цел, брой на посещенията на туристи от други европейски страни с цел почивка и екскурзия, брой на посещенията на туристи от други европейски страни със служебна цел, брой на посещенията на туристи от останал свят (общо), брой на посещенията на туристи от останал свят с цел почивка), а в пет – полиномът от трета степен (брой на посещенията на туристи от ЕС с друга цел, брой на посещенията на туристи от други европейски страни с друга цел, брой на посещенията на туристи от други страни с друга цел, брой на посещенията на туристи от останал свят със служебна цел, брой на посещенията на туристи от останал свят с друга цел). Полулогаритмичната функция се използва три пъти (брой на посещенията на туристи от други страни (общо), брой на посещенията на туристи от други страни с цел почивка и екскурзия, брой на посещенията на туристи от други страни със служебна цел), а линейната функция (брой на посещенията на туристи от други европейски страни (общо)) и хиперболата (брой на посещенията на туристи от ЕС с цел почивка и екскурзия) – по веднъж.

За нуждите на **прогнозирането** са приложени два сценария – песимистичен и оптимистичен. При *песимистичния сценарий* се отчита влиянието на COVID-19 като при изчисляването на прогнозните значения се използват разгледаните по-горе модели с включването на фиктивна променлива за 2020 г. При *оптимистичния вариант* не се отчита влиянието на кризата, свързана с Ковид пандемията, като прогнозните значения са изчислени с помощта на модели без включването на фиктивна променлива за 2020 г. В шест от динамичните редове като най-подходящ модел без включване на фиктивна променлива за отразяване влиянието на COVID-19 се прилага полиномът от втора степен (брой на посещенията на туристи от ЕС със служебна цел, брой на посещенията на туристи от ЕС с друга цел, брой на посещенията на туристи от други европейски страни с цел почивка и екскурзия, брой на посещенията на туристи от други европейски страни със служебна цел, брой на посещенията на туристи от останал свят с цел почивка, брой на посещенията на туристи от останал свят със служебна цел), а в пет – полулогаритмичната функция (брой на посещенията на туристи от ЕС с цел почивка и екскурзия, брой на посещенията на туристи от други страни (общо), брой на посещенията на туристи от други страни с цел почивка и екскурзия, брой на посещенията на туристи от други страни със служебна цел, брой на посещенията на туристи от останал свят (общо)). Полиномът от трета степен (брой на посещенията на туристи от други европейски страни с друга цел, брой на посещенията на туристи от други страни с друга цел, брой на посещенията на туристи от останал свят с друга цел) се използва три пъти, линейната функция (общ брой на посещенията на чуждестранни граждани с друга цел, брой на посещенията на туристи от други европейски страни (общо)) – два пъти, а хиперболата (общ брой на посещенията на чуждестранни туристи със служебна цел) – веднъж.

Изчисляването на прогнозите се извършва с презумпцията, че ефектите от глобалната пандемия ще отшумят и динамиката на входящия туризъм ще се върне към тенденцията си от предпандемичния период. При нарушаване на това допускане е възможно изчислените прогнози да се отклоняват съществено от действителните стойности. Отчитайки обстоятелството, че кубичната и параболичните функции са трудно приложими за прогнозиране, защото обикновено липсва подходяща икономическа интерпретация на техните параметри и могат да доведат до отрицателни прогнозни значения за оценките на прогнозираните величини или в най-добрия случай до прогнози, които рядко се вписват с действителността, представените резултати следва да се разглеждат единствено като очертаване на най-общите бъдещи тенденции в развитието на динамичните редове, с които се представят посещенията на чуждестранни граждани в България. Резултатите от краткосрочното прогнозиране с хоризонт

на прогнозата от три години с прилагане на оптимистичен и песимистичен сценарий са следните:

- **Увеличение** се очаква в следните групи: „общ брой посещения със служебна цел“, „общ брой посещения на граждани от други европейски страни“, „посещения на граждани от други европейски страни със служебна цел“, „посещения на граждани от други европейски страни с други цели“, „общ брой посещения на граждани от други страни“, „посещения на граждани от други страни с цел почивка и екскурзия“, „посещения на граждани от други страни с друга цел“ и „посещения на граждани от останал свят с друга цел“.

- **Намаление** се очаква в следните групи: „общ брой посещения със служебна цел“, „посещения на граждани от ЕС със служебна цел“, „посещения на граждани от ЕС с цел почивка и екскурзия“, „посещения на граждани от ЕС с други цели“, „посещения на граждани от други европейски страни с цел почивка и екскурзия“, „посещения на граждани от останал свят с цел почивка и екскурзия“.

- **Разнопосочни** прогнози с двата варианта са постигнати по отношение на общия брой на посещенията на граждани от останал свят и посещенията от останал свят със служебна цел. С оптимистичен вариант в първия случай се предвижда увеличение, а при втория случай – увеличение. С песимистичен сценарий прогнозите са противоположни, съответно към намаление и към увеличение.

В **параграф 3.3** с цел определяне на индивидуалното влияние на отделните компоненти на анализирания динамични редове и за обособяване влиянието на сезонния компонент се прилагат методите X-13 ARIMA-SEATS и TRAMO/SEATS, които са възможни за добавяне като модули в среда на Gretl for Windows. Чрез изследване на динамиката на реализираните посещения на чуждестранни граждани в България се диагностицира и обособява както влиянието на сезонните фактори, така и на тези, определящи общата тенденция на развитие. Използват се месечни данни, отнасящи се за периода от януари 2008 г. до октомври 2024 г., които са набавени с помощта на системата ИНФОСТАТ на Националния статистически институт. С помощта на приложените методи се изчисляват прогнози с хоризонт от две или три години за бъдещите значения на посещенията. Основните резултати от анализа на сезонността с двата подхода са следните:

- При сезонното коригиране и разлагането на динамичните редове на съставни компоненти с методите X13 ARIMA-SEATS и TRAMO/SEATS се получават близки резултати, но с коефициентите на детерминация като по-добри с X13 ARIMA-SEATS се характеризират резултатите при анализа на следните показатели: „общ брой посещения“ (по отношение на моделирането на тренда),

„общ брой посещения от други европейски страни“ (по отношение на сезонно-коригираните данни), „общ брой посещения с цел почивка и екскурзия“ (тренд и сезонно коригиране) и „общ брой посещения със служебна цел“ (тренд).

- При сезонното коригиране и разлагането на динамичните редове на съставни компоненти с метода TRAMO/SEATS по-добри са резултатите при анализа на следните показатели: „общ брой посещения“ (сезонно коригиране), „общ брой посещения от други европейски страни“ (тренд), „общ брой посещения със служебна цел“ (сезонно коригиране), „общ брой посещения на граждани от ЕС“ (тренд и сезонно коригиране), „общ брой посещения с други цели“ (тренд и сезонно коригиране), „общ брой посещения на граждани от други страни“ (тренд и сезонно коригиране) и „общ брой посещения на граждани от останал свят“ (тренд и сезонно коригиране).

- При всички показатели с методите за сезонно коригиране и разлагане на компонентите на динамичните редове се прогнозира нарастване в следващите две (с TRAMO/SEATS) или три (с X13 ARIMA-SEATS) години.

- При прогнозирането на динамичните редове се предвиждат два пика годишно единствено при общия брой на посещенията със служебна цел. Очаква се най-силните месеци да са май и октомври, а най-слабите – февруари и август.

- Август се очаква да е най-силният месец при: общия брой на посещенията на чуждестранни граждани, посещенията на туристи от ЕС, посещенията на туристи от други европейски страни, посещенията на туристи от други страни, посещенията на туристи от останал свят, посещенията на туристи с цел почивка и екскурзия и посещенията на туристи с други цели. Февруари се очаква да е най-слаб при посещенията на туристи от други европейски страни, ноември – при посещенията с цел почивка и екскурзия, февруари и ноември - при посещения общо, посещения от други страни и посещения с други цели, а периода от ноември до април – при посещенията от останал свят и посещенията от ЕС.

В параграф 3.4 се анализират измененията в структурата на входящите посещения както по отношение на мотивите за посещението, така и по отношение на страните, от които идват туристите. Акцент е поставен върху разнообразието вътре в отделните групи страни, съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма – Европейски съюз, други Европейски страни, други страни и останал свят. За да се проследи изменението в тези структури по отношение на броя на посещенията на чужденци в България се анализират годишни данни, обхващащи периода от 2008 г. до 2023 г. За проследяването на настъпилите структурни изменения се използва методика, разчитаща на приложението на интегралния коефициент за структурни изменения, а анализът се основава на официални данни за посещенията на чужденци в България,

набавени от системата ИНФОСТАТ в сайта на Националния статистически институт. Резултатите от анализа могат да се обобщят по следния начин:

- През анализирания период настъпват съществени структурни изменения както по отношение на целите на посещенията, така и по отношение на регионалните измерения на националността на входящите туристи. Най-голям е интензитетът на измененията при посещенията с цел екскурзия и почивка, а най-нисък и с относителна постоянност на протичащите процеси – при посещенията с други цели. Тези тенденции се наблюдават както по отношение на общия брой посещения по страни съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма, така и по отношение на вътрешногруповите структурни различия в отделните групи страни, особено сред страните от Европейския съюз и сред другите европейски страни.

- С най-интензивни структурни изменения при общия брой на посещенията се характеризират посещенията, свързани с почивка и екскурзия. Основните причини за това са намаленията в относителния дял на посещенията от туристи от ЕС за сметка на увеличението на дяловете на останалите групи съгласно номенклатурата, но най-сериозно е увеличението на посещенията на туристи от други европейски страни.

- С най-интензивни структурни изменения по отношение на посещенията на туристи от ЕС са посещенията с цел почивка и екскурзия. Основните причини са нарастването на относителните дялове на посетителите от Полша, Румъния и Великобритания, за сметка на намалението на почиващите от Германия и Гърция.

- С най-интензивни структурни изменения по отношение на посещенията на туристи от други европейски страни са посещенията с цел почивка и екскурзия. Основните причини са нарастването на дяловете на почиващите от Украйна и Турция за сметка на намалението на посетителите от Русия.

- С най-интензивни структурни изменения по отношение на посещенията на туристи от други страни са посещенията със служебна цел. Основните причини са нарастването на посещенията от САЩ за сметка на намалението на посещенията от Израел.

Заключение

В заключението са изведени в синтезиран вид основните резултати от проведеното теоретично и емпирично изследване на входящия туризъм в България съгласно дефинираните цел, задачи и изследователска теза. Установените закономерности показват, че съвременното състояние, законодателното регламентиране и динамиката на осъществяваните

икономическите дейности от туризма в България налагат промяна както в насоките на държавното управление по отношение на стимулиране и промотиране на българския туризъм, така и в приоритетите на обществото, изразяващи се в подпомагането на националния туризъм чрез избор на България като основна дестинация за екскурзия и почивка, за лични и професионални пътувания, за културен, развлекателен, уелнес и др. традиционни и нетрадиционни видове туризъм. Това е постижимо, но за целта трябва да се използват оптимално подходящите социално-икономически, природно-климатични и конюнктурни условия в съчетание с резултатите от научни и практико-приложни изследвания.

IV. СПРАВКА ЗА ПО-СЪЩЕСТВЕНИТЕ ПРИНОСИ, РАЗВИТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В настоящата дисертационна разработка могат да се открият следните по-важни **приносни моменти** с научен и приложен характер:

1. На базата на критичен преглед на научни публикации, в които са извършени емпирични изследвания на туризма в България, е установено, че използването на статистико-иконометрични подходи при анализа на протичащите процеси в туризма е изключение в научната литература. На тази основа е обоснована актуалността на статистическото изследване, свързана с използване на подходящи статистико-иконометрични методи и модели за установяване на закономерности, които да подпомогнат разработването на стратегически решения за развитието на отрасъла.

2. Извършен е ретроспективен анализ на етапите, през които преминава институционалното регламентиране на статистиката на туризма в световен и европейски мащаб. Направен е извод, че осигуряването на надеждна статистическа информация за осъществяване на комплексни и ефективни сравнителни изследвания на туризма в България е възможно чрез хармонизирането на националните ръководства за наблюдение на туризма с редица международни и европейски организации като Световната организация по туризъм към ООН, ОИСР и Евростат.

3. Обоснован е изборът на държавите Унгария, Гърция, Турция и Румъния, с които е извършен сравнителен анализ на България, по показатели за входящия туризъм, както и по такива, свързани с оценка на приноса на туризма в brutния вътрешен продукт и е установено мястото на България на международните пазари.

4. С подходящи статистико-иконометрични методи е изследвана динамиката и са моделирани тенденциите на абсолютните показатели за характеризиране на броя на посещенията на чуждестранни туристи в България. Посредством разлагане на динамичните редове от месечни данни на съставни компоненти е изследвана сезонността в посещенията на чуждестранни граждани в България. Установени са конкретни закономерности в структурната динамика на посещенията на чуждестранни туристи по основни групи страни и по мотиви на посещенията.

5. Въз основа на установените закономерности в тенденцията и сезонността на анализиранияте показатели са разработени краткосрочни прогнози с две- или три-годишен хоризонт и са установени доверителните им интервали.

ДЕКЛАРАЦИЯ

за оригиналност

от Пламена Йорданова Колева,
докторант в редовна форма на обучение
към катедра „Статистика и приложна математика”
при Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов

Декларирам, че представеният дисертационен труд на тема „Статистическо изследване на туризма в България” за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по научна специалност „Статистика и демография” е оригинална авторска разработка. Той съдържа резултати, получени при проведени от мен научни изследвания. Резултатите, които са получени, описани и/или публикувани от други учени, са надлежно цитирани в текста и включени в библиографията.

Настоящият дисертационен труд не е прилаган за придобиване на научна степен в друго висше училище или научен институт.

31.01.2025 г.

гр. Свищов

Декларатор: .....

/Пламена Колева/

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

I. Статии

1. **Колева, П.** (2023). Статистически анализ на динамиката на входящия туризъм в България. Годишен алманах научни изследвания на докторанти на СА Д. А. Ценов – Свищов, книга 18, Том XV, 2022 г., с. 396-410. Свищов, АИ „Ценов“, ISSN 1313-6542.
2. **Колева, П.** (2024). Нормативно регламентиране на статистиката на туризма. Годишен алманах научни изследвания на докторанти на СА Д. А. Ценов – Свищов, книга 19, Том XVI, 2023 г., с. 445-463. Свищов, АИ „Ценов“, ISSN 1313-6542.

II. Доклади

1. Петков, П. & **Колева, П.** (2023). Статистически анализ на структурните изменения и различия в посещенията на чужденци в България. Юбилейна международна научнопрактическа конференция „Предизвикателствата пред финансите и стопанската отчетност в условията на множествени кризи. Свищов, 09-10.11.2023 г., с. 561-567, ISBN 978-954-23-2427-0.
2. Петков, П. & **Колева, П.** (2024). Статистически анализ на сезонните колебания на посещенията на български граждани в чужбина. Международна научна конференция на тема „Проблеми и предизвикателства пред икономическите наука и образование през XXI век“, посветена на 80 години Съюз на учените в България. Свищов, 22.11.2024 г., с. 247-256, ISBN 978-954-23-2522-2.